

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

В статті розкрито сутність етнокультурного виховання як основи формування етнічної самосвідомості особистості, визначено умови його ефективності, подано технологію етнокультурного виховання на засадах етнопедагогіки "Віночок".

Якщо ми хочемо зберегти себе як живий національний організм, то повернення до традиційних засад виховання мусимо визнати своїм імперативом — так можна сформулювати стратегію сучасного українського виховання [1: 15]. Особливу роль у цьому випадку відіграють нові освітні технології, зокрема, технології етнокультурного виховання. Є. Марчук, характеризуючи становище в сучасному світі, зазначає: "Етнокультурний чинник уже вийшов на перший план як рушій історичних процесів" [2: 55].

Сукупність знань і уявлень про культуру, традиції, ідеали, цінності свого етносу, а також усвідомлення себе членом цієї спільноти, місця свого народу серед інших народів — це основа формування етнічної самосвідомості особи [2: 59]. Для сучасної України національна самосвідомість має особливе значення. Ми ще недостатньо засвоїли ази природи власної спільноти, належно не збагнули їх, тому, цілком очевидно, багатьох чекають несподіванки, відкриття на етнокультурному полі. Втрата чи занедбаність власної ниви, невизначеність коренів, культурна протрація — тяжкі симптоми, як визначив це явище О.Потебня: "Для денационалізованого народу створюються несприятливі умови існування, що впливають з його духовної підпорядкованості... За подібної руйнації на місці визискуваних форм свідомості неминує запанує мерзота пустки..." [3:50].

Цілком очевидним є усвідомлення науковцями важливості повернення обличчям до феномену етнічного — особливого явища, що пронизує найглибинніші сфери буття людини певної спільноти, як культурно-історичної своєрідності, яка відрізняє один народ від іншого, як основи формування нації [4: 59]. Більшість дослідників (Г. Френсіс, Д. Аронсон, Ф. Рігс та ін.) схиляються до думки, що етнічне — це вияв внутрішньої єдності культури як певного способу буття, або ж спосіб буття певного народу детермінує його смислову, знакову ідентифікацію [4: 113].

Радянські етнологи здебільшого розглядали культуру як *спосіб людської діяльності*. Зокрема, Ю. Бромлей зазначає, що саме в культурі, як способі людської діяльності, зосереджені всі основні особливості етнічних одиниць, котрі відрізняють їх від представників інших етнічних спільнот. За такого підходу етнознакові функції культури неминує пов'язаними з поняттям "спосіб виробництва". Це, в свою чергу, спричиняє ототожнення етнічного й соціального, надає останньому перевагу над першим.

Оскільки людська діяльність не має субстанційного характеру щодо всіх етапів антропосоціогенезу, тому вона не може бути ідеальною парадигмою *осягнення феномена етнічності*. Таку особливість, на думку Є. Бистрицького, І. Варзара, В. Іванова, С. Кримського, В. Крисаченка, Б. Попова, та ін., має культура як спосіб буття того чи іншого народу.

М. Степико вважає, що чинником цілісності етнічного буття є *внутрішня єдність культури*. Вона *детермінує етнічну ідентичність* як колективний феномен, тому в межах певної культури здійснюється однакове "прочитування" членами спільноти інформації, закладеної в її компонентах. Це програмує однаковість поведінки представників етносу в одній і тій самій чи в різних ситуаціях та відрізняє один народ від іншого [5: 23].

Єдність етнічної культури, згідно тверджень К. Юнга, підтримується існуванням "архетипів культури", які набувають ознак образів та символів даного народу і є об'єктом постійного відтворення. *Світ етнічної культури* — це світ значень. В етногенезі діє, як вважає Ю. Римаренко, "етнічний парадокс Ю. Бромлея", суть якого полягає у вимиванні етнічної специфіки зі сфери матеріального життя та переміщенні її у сферу етнічної свідомості й самосвідомості, а це, в свою чергу, породжує підвищений інтерес до

символічних форм буття народу.

Відомий соціолог ХХ сторіччя Ф. Знанецький зазначає, що "світ культури є світом цінностей". За багато тисяч років у культурному житті нагромадилась така безліч звичок і традицій, "що сучасна людина зовсім не здатна до пізнання і навіть сприйняття світу інакше, як крізь призму культури" .

Один із героїв Е. Хемінгуея сказав: "Мені однаково, що таке світ. Все, що я хочу знати, це — як у ньому жити. Мабуть, якщо додуматись, як у ньому жити, тим самим зрозумієш, який він є". Тобто, щоб навчитися жити в певному етносередовищі, потрібно засвоїти життєвий досвід цього етносу (народу). *Життєвий досвід народу* — це закріплені в свідомості, традиціях, звичках, стереотипах поведінки та діяльності, етосі, нормах моралі, установках, віруваннях способи розв'язання проблем людського буття, які за допомогою носіїв інформації, навіювання, наслідування передаються з покоління в покоління в межах культурного ареалу даного етносу.

Культуру, з погляду життєвого досвіду, можна визначити як *етнічно специфічну програму, закономірність життєтворення*, яка, акумулюючи в матеріальних та духовних цінностях, знакових системах певні знання, значення, творчі здібності й уміння народу, виступає особливим способом буття певного етносу. *Культура як спосіб людського буття* функціонує у формі життєдіяльності спільнот. Цей спосіб є такою реальністю, в якій минуле, сьогодення та майбутнє становлять одну органічну цілісність. Як писав М. Бердяєв, національність (етнічність) є буттєвою індивідуальністю — одним із ієрархічних ступенів буття, іншим ступенем, іншим колом, аніж індивідуальність людини чи індивідуальність людства як певної соборної особливості. У методологічному плані це означає визнання способу буття народу або його культури субстанційним явищем щодо характеристик соціуму, особливе розуміння етнічних процесів, які з цієї точки зору виступають як специфіка, смисл та взаємодія сфер життєдіяльності даного народу як органічної цілісності. З цього випливає, що культура як спосіб етнічного буття має одним із вимірів фактологічний зміст і внутрішньою його формою є життєвий досвід народу, який може для наступних поколінь і окремої людини набувати рис як об'єктивної реальності (звичаї, обряди, стереотипи тощо), так і суб'єктивної — певного ставлення до них з боку членів даної спільноти. Саме останнє, як вважає Е. Сміт, має для етнічної ідентифікації більше значення, ніж стабільне та незалежне існування будь-яких інших етнічних критеріїв [6: 32].

Етнокультура твориться природним шляхом у середовищі свого етносу, тому є природним явищем і водночас творчим, бо постійно передається від покоління до покоління, зазнаючи певних змін та наповнюючись новими елементами, образами, символами. Сформована в цій етнокультурі особа цілком природно сприймає всі знаки і вільно користується ними. Представники ж іншої культури не завжди можуть адекватно передати дух етносу, навіть якщо досить тривалий час живуть у цьому етносередовищі, але не є його органічною частиною [2:56]. Науковці відзначають, що традиція певного народу може бути глибоко вивчена тільки дослідниками, що вийшли з цього народу [3: 49]. Людина, яка не відчуває кореневої природи власної культури, не здатна до сприйняття інших культур. Не існує окремого психологічного механізму для сприйняття "своїї" і "чужої" культури, але є аура внутрішньої національної належності як опора для етнічних перевтілень множинного "Я". Свіжість і особливість сприйняття іншого забезпечені досвідом переосмислення своєї традиції [3: 50].

У результаті етногенезу кожен народ створює власну систему виховання, ефективність якої забезпечується дотриманням принципу природовідповідності та здатністю зберігати в інтересах саморозвитку етнічне середовище. Категорії "*етнокультурне середовище*" і "*виховання*" перебувають в діалектичному взаємозв'язку: як дія та умова, що впливає на якість цієї дії, взаємодії. Названа обставина підтверджує необхідність досліджень, що спрямовані від загального до конкретного — від національно зорієнтованого виховання в загальному вигляді до етнокультурного в певному етнічному просторі. Разом з тим, необхідне й історико-педагогічне вивчення етапів розвитку зазначеного поняття.

Наше дослідження спрямоване на вивчення теоретичних і практичних аспектів

етнокультурного виховання молодших школярів в процесі навчально-виховної діяльності засобами традиційної етнічної культури, в основі якої лежать моральні принципи народної педагогіки, що становлять цінність народного виховання, органічно вплітаються у загальнолюдську педагогічну культуру. Відображенням цих принципів є етнічна культура спільноти, що збереглася в прислів'ях, приказках, казках, билинах, думах, піснях, легендах, іграх, хороводах, традиційних народних святах, стереотипах поведінки, в способі життя тощо.

Джерелами дослідження є:

- ідеї про роль народного духу, народної творчості і народної педагогіки в розвитку особистості, роль народної культури у вихованні підростаючих поколінь (Г. Ващенко, А. Волошин, О. Духнович, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, С. Русова, К. Ушинський та ін.);
- загальнофілософські ідеї про вплив етнічної культури на формування представника етносу, особливості та самобутність кожної окремої етнокультури (М. Бердяєв, В. Вернадський, Л. Гумільов, І. Ільїн, І. Киреевський, В. Ключевський, І. Кон, Г. Успенський та ін.);
- філософські ідеї про культуру як багатоаспектну категорію (Ю. Бромлей, М. Каган, П. Китаєв, А. Мильников та ін.);
- дослідження національного характеру народу (Г. Ващенко, Д. Лихачов, В. Калугін, К. Касьянова);
- культуру як джерело формування змісту освіти (І. Лернер, Б. Лихачов, П. Милуков, М. Скаткін та ін.);
- виховний потенціал етнокультури і народної педагогіки (Г. Виноградов, Г. Волков, Ю. Руденко, Є. Сявавко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.);
- про традиційне виховання у різних культурах (І. Кон, М. Мід, Г. Виноградов та ін.);
- про народне виховання і його гуманістичні традиції (Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський, Л. Толстой, В. Сухомлинський та ін.).

Етнічна культура, як самоорганізуюча педагогічна система, відповідає потребам нації і розвивається як на основі взаємодії загальнонародної і етносередовищної культури, так і в результаті впливу на цю взаємодію маргінальних і проміжних явищ у системі загальної культури. Педагогічна мудрість певної спільноти (народна педагогіка) своїм корінням сягає в далеке минуле, зберігає досвід багатьох поколінь, виховуючи їх на кращих народних традиціях. Немає таких питань виховання, які не знайшли відображення в етнокультурі. К. Ушинський з цього приводу зазначає, що з оригінальними педагогічними ідеями, шедеврами народної педагогіки, з педагогічним генієм народу ніхто не може змагатися [7: 300].

Етнокультурне виховання особистості орієнтоване на становлення носія традицій і звичаїв духовної культури народу. Формування основ етнічної культури особистості неможливе без усвідомлення себе частиною (одиницею) певного народу, культури. Одним із завдань етнокультурного виховання дітей та молоді є усвідомлення та засвоєння ними культурних традицій певної спільноти, вихідцями з якої вони є, на кореневому рівні.

У педагогічній теорії і практиці освітньо-виховний фактор вітчизняної етнокультури не досліджувався належним чином. У зв'язку з цим актуальним сьогодні є дослідження етнокультури, як самоорганізуючої педагогічної системи, та педагогічних умов етнокультурного виховання молодших школярів в процесі навчальної діяльності.

Школа і сім'я, як важливі соціальні інститути, в результаті змін у суспільно-політичній та економічній галузях сучасного українського суспільства зазнали найбільшого впливу. Органічною необхідністю сьогодення є звернення вітчизняної освіти до етнокультурних традицій в організації навчальної діяльності школярів. Використання етнокультурних надбань у педагогічному процесі сприяє розвитку особистості на духовно-моральному ґрунті загальнолюдських цінностей, враховуючи особливості етнотрадицій та національних ідеалів. Засвоєння культури своєї спільноти (етносу) в ранньому віці дає змогу представнику того чи іншого етносу вільно розуміти мову, образи рідної культури і на цій основі творити власну культуру. В дорослому віці така людина добре розпізнає і чудово розуміє не лише окремі знаки культури, але й усю систему, загальні принципи організації. Вона вільно відчуває межі

своєї етнокультури, відрізняє її від чужої [2: 55].

Сутність етнокультурного виховання, на нашу думку, полягає в усвідомленні індивідом всіх таємниць образів, знаків, символів свого етносу, бажання отримати відповідь на питання "Хто Я є?", а етнокультуру — як послідовну шеренгу відповідей щодо запитань про певну етнічну спільноту.

У радянській системі виховання увага, головним чином, зосереджувалась на зовнішній формі етнокультури (звичаї, обряди, ритуали тощо), залишаючи на обочині її носія — етнос. Сучасні ж дослідники цієї проблеми дотримуються думки, що *життєвий досвід спільноти — це актуальне буття культури через людину — носія етнічності* [4: 35]. Розуміння культури як способу буття певного етносу продукує важливий висновок: носіями-творцями етнокультури можуть бути або широкі маси народу (звичаї, обряди, стереотипи поведінки, усна народна творчість тощо) або етнічна еліта (символи цього буття), або й ті, й інші. Певна частина культури народу, як його життєвий досвід, існує у вигляді усталених норм поведінки, традицій, звичаїв, пісенної спадщини тощо. Передаючись із покоління в покоління, вони трансформуються, зазнають впливу інших культур та епох, втрачають іноді свій первісний вигляд і значення [4: 37].

С. Русова зазначає: "Кохаючи свою національну культуру, дитина поважатиме і другі нації й цікавитиметься їх життям; навчиться шукати і знаходити у вселюдській культурі ті скарби художні, наукові і моральні, які можуть стати їй найріднішими, бо не нав'язані збоку, а органічно прищеплені до її душі" [8:23]

Я. Чепіга переконаний, що *"розвиток молодого покоління сполучено з розвитком нації, як молодий паросток із своїм матернім деревом. ... Нове покоління, як парост, живиться тим, що дає йому національність"*. Втративши зв'язки із рідною культурою, *"людина обов'язково позбудеться частини своїх здібностей. А zostавшись у чужій нації, в чужій культурі, не дасть того, що змогла б дати в своїй рідній"* [9: 200-201].

В. Зеньковський дотримується думки, що *"всю сукупність духовного змісту, нагромаджену попередніми поколіннями, називають традицією ... Ми не можемо стати людьми в широкому розумінні цього слова, доки не прилучимося до традиції, доки не засвоїмо її головного змісту. ...занурюючись у традицію, ми залишаємося в рідному середовищі"* [10].

В. Сорока-Росинський констатує: *"Своє, рідне повинне бути основою виховання, "дитина живе почуттями давно минулого, зливається з життям предків, рідного народу і всього людства"*. Він переконаний, що *метою виховання є формування поколінь, здатних продовжити культурну роботу своїх попередників шляхом створення культурних цінностей*. Для досягнення такої мети необхідна *спадковість* виховної роботи, яка можлива лише за умов духовної близькості вихованців до рідної культури, органічної близькості до того, *"чим жили, страдали батьки й діди, що було їм дорогим та милим"* [11: 125-131].

Питання сутності поняття *"етнокультурне виховання"* та особливостей його здійснення педагогічною наукою ще недостатньо вивчені, потребують уточнення та обґрунтування. Етнокультурне виховання сьогодні привертає до себе увагу все більшої кількості закладів освіти, педагогів-практиків, науковців, проте, як і раніше, залишається на рівні емпіричної самодіяльності, не використовується все багатство виховного потенціалу культури етноспільноти. Як правило, школи народної культури і окремі педагоги не вміють пов'язати традиційність з сучасністю, не бачать перспективи подальшого розвитку, творчий пошук ентузіастів не аналізується належним чином, здобуте не узагальнюється педагогічною наукою.

За таких обставин варто звернутися до традицій народного виховання, що є предметом етнопедагогіки — науки, яка вивчає прийоми, методи, методики навчання і виховання, вироблені конкретним етносом у процесі етногенезу для забезпечення цілеспрямованого відтворення знань, умінь, навичок, якостей особистості, що необхідні для якісного функціонування етносу в просторі й часі. В етнопедагогіці слід виокремити два важливих розділи: національний зміст і етнічно зумовлені методи виховання. До першого відноситься власне етнокультура і загальнолюдські знання, що розглядаються саме в її ракурсі; до другого

— методичне забезпечення, яке дозволяє найкращим чином враховувати психологічні особливості сприйняття і мислення представників етносу.

Етнопедагогіка сьогодні займає особливе місце серед педагогічних наук, покликаних допомагати здійснювати етнокультурне виховання, що виступає серцевиною національного виховання у будь-якій державі, оскільки середовище для "вживання" в народні традиції в сучасному соціумі майже втрачено. Налаштувати ж дитину на самостійний рух у просторі етнокультури можна лише за умов її діалогу з цією культурою.

Етнокультурне виховання, на нашу думку, набуде більшої ефективності за умов:

- визначення та реалізації виховних можливостей етнокультурного середовища як простору утвердження в дитині рис та якостей етносу, представником якого вона є;
- вивчення дитини в системі ціннісних орієнтацій нації;
- етнокультурної компетентності учасників етнокультурного виховного процесу;
- впровадження авторських програм (технологій), що орієнтовані на етнокультурні детермінанти виховання дітей, їх значення в процесі передачі етнокультури від покоління до покоління;
- врахування особливостей формування особистості дитини в умовах полікультурного виховного середовища.

Сьогодні відсутні дослідження комплексного плану, в яких етнос, природа, мова, культура поставали б в єдиній системі, в цілісному процесі взаємовпливів і, ставлячи в центр уваги дитину, бачили її в органічній єдності з нацією у сфері не лише фізичного світу, але й духовного, культурного. Нами розроблена комплексна програма етнокультурного виховання дітей молодшого шкільного віку на засадах етнопедагогіки "Віночок". Виразом справжньої сутності індивіда є ідеал і воля (тобто мета діяльності і шлях до неї, у нашому випадку — віночок і стрічки). У програмі вони виступають у цілісності індивідуального і суспільного. Вихідні положення програми визначені такими народознавчими принципами: етнізації, природовідповідності, культуровідповідності, пріоритетності національної ідеї у вихованні, гуманізму, наступності й спадковості поколінь.

Завдання програми "Віночок" — навчити підростаюче покоління розуміти і вільно читати етнокоди, етносимволи, розуміти етнокультуру як особливий спосіб буття певної спільноти, внутрішньою формою якого є життєвий досвід, котрий для кожної окремої людини та наступних поколінь може набувати рис як об'єктивної реальності (звичаї, обряди, символи, стереотипи поведінки тощо), так і суб'єктивної — певне ставлення до цієї реальності як членів спільноти, так і окремого індивіда. Останнє має особливе значення для етнічної ідентифікації особистості, як основи прийняття індивідом зразків і норм поведінки своєї етноспільноти. Це звільняє її від потреби перебудовувати свою поведінку й шукати рішення в стандартних ситуаціях. Педагог, компетентний в етнокультурних особливостях представників спільноти, до якої належить його вихованець, через такі складові культури, як мова етносу, матеріальна культура, соціонормативні стереотипи, етнопсихологічні орієнтації, може впливати на поведінку дитини як у звичайних ситуаціях, так і в ситуаціях спонтанного реагування [12: 19].

Навчити дитину орієнтуватися в етнокультурі, самостійно діяти в етнокультурному середовищі з метою досягнення поставлених перед собою цілей — завдання наведеної вище технології етнокультурного виховання. Це орієнтування подається в іграх — і тільки в іграх, які емоційно, невимушено наближають до нових явищ життя, до особливостей буття етносу. Інтелект не тільки не допомагає цьому емоційному проникненню в нову сферу життя, але, швидше всього, заважає, заповнюючи свідомість зайвим матеріалом. Засвоєння культури, як способу буття етносу, відбувається через винятковий соціальний зміст ігор, через які дитина вживається в різноманітні соціальні позиції, знайомиться з нескінченним різноманіттям соціальних відносин. Гра — *основна форма виховного процесу* згідно програми "Віночок". Елемент навчання непомітно для дітей вплітається педагогом в ігри, поступово зменшується частка останніх, проте не до кінця (як приклад, ділові ігри у вузах).

Завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти дітям навчитися відчувати себе частинкою нерозривного цілого сформованої системи: Людина — Природа — Мова — Культура

– Космос. Підхід до вивчення системи повинен бути усвідомлений, не як до розваг (хоча і це не відкидається в сторону), а як до речей, які втілюють багатовікову мудрість народу, яку потрібно осягнути розумом, зрозуміти серцем, відчути душею. Це вплив самим *способом життя*, а не лише змістом окремих предметів, розділів — чіткий, системний вплив на дитину. Предметні рамки максимально розмиті. Основна роль відводиться грі та підготовці до гри. У грі поєднано дійсне й вигадане, реальне й міфічне. При такому підході важливим стає не сам результат, а процес переживань, пов'язаний з ігровими діями. Дитина виконує певну роль, передає дії та вчинки особи певного часу й простору, одержує необхідний обсяг знань, засвоює норми поведінки і, звісно, моралі. Результат гри теж несподіваний: ситуація — уявна, а переживання і почуття — реальні. Віддавши перевагу добре підготовленій грі (діти не повинні помітити цього), педагог зможе довгий час прогнозувати почуття дітей, керувати їхнім етнокультурним розвитком.

У грі кожна дитина розкривається по-своєму, а отже і в дорослому житті вона стане неповторною особистістю (особистісна спрямованість виховання, людиноцентричність). Гра допомагає саморозвиватися, самовдосконалюватися, шліфувати своє "Я" конкретного представника певної етноспільноти. Дитина вступає у діалог із етнокультурою власної спільноти, засвоює її складові, а через певний проміжок часу починає вільно рухатися в етнокультурному просторі й виявляти бажання зрозуміти коди та символи культур, що знаходяться поруч.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій. Підручник для студентів / За ред. проф. О. Вишневецького. – Дрогобич: Поліграфічна фірма "Коло", 2001.
2. Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичні та етнорелігійні аспекти. – К.: Артк, 2001. – 304с
3. Мурзина О. Етнічний та поліетнічний простір людини // Урок української. – 2004. - №2. – С.48-51.
4. Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. – 251с.
5. Степико М. Етнічні функції діяльності та їх вплив на соціальне середовище людини // Етнос і соціум. К., 1993.
6. Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994.
7. Ушинський К.Д. Зібрані твори. – М.-Л., 1949. – Т.6.
8. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є.І. Коваленко. – К.: Либідь, 1997. – 272 с.
9. Чепіга Я. Національне виховання / Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Поряд. Л.Д.Березовська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – 418с. – С. 191-208.
10. Зеньковский В. Психология детства. – М.: Академия, 1996. – 346с. – С.295-344.
11. Сорока-Росинський В. Національне і героїчне у вихованні / Сорока-Росинський В. Н. Педагогические сочинения / Сост. А. Т. Губко. – М.: Педагогика, 1991. – 240с. – С.125-135.
12. Мацейків Т. Етнокультурна ідентифікація особистості // Педагогіка і психологія. – 2001. - №1. – С. 17-23.

Маевская Л.М. Этнокультурное воспитание: взгляд на проблему.

В статье раскрыта сущность этнокультурного воспитания как основы формирования этнического самосознания личности, определены условия его эффективности, представлена технология этнокультурного воспитания на началах этнопедагогике "Веночек".

Maevska L.M. Ethnic cultural up-bringing: views on the problem.

This article deals with the essence the cultural ethnic up-bringing as the base of ethnic self – confidence formation, the author writes about the conditions under which it is effective, the technology of ethnic up- bringing is given too.